

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1957**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1957

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

*Omslagsbilden återger trädgården på Julita
med Stora huset i bakgrunden*

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1957
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

BORGERLIG MÖBLERING I STOCKHOLM PÅ 1600-TALET

av Marianne Olsson

Under det århundrade då Sverige blev en stormakt intresserade sig många tecknare för att avbilda Stockholms bebyggelse. Men de försummade sorgligt nog att använda ritblock och penna när de vistades inomhus. Det finns alltså inga samtida interiörbilder som kan visa oss 1600-talets borgerliga möblering. Eftersom dessutom bevarade möbler från den miljön är sällsynta, är vi hänvisade till skriftliga källor för att få en uppfattning om stockholmsborgarnas hem under den tiden.

Till de givande dokumenten kan den tålmodige räkna domböckerna, där bostadsskicket ibland avspeglas i protokollen över tjuvnad och hemfridsbrott. Men det lättaste sättet att få en viss överblick är utan tvivel att studera dåtida bouppteckningar.

Jag har i detta syfte sökt mig till Stockholms stadsarkiv och försökt fördela mina undersökningar så rättvist som möjligt mellan olika inkomstgrupper. Före 1667 är materialet mycket sporadiskt. Mellan 1667 och 1690 har jag ur det första bandet för sju olika år excerperat alla bouppteckningarna under januari månad och läst igenom och gjort kortare anteckningar ur de övriga. På detta sätt har jag fått ett material som fördelar sig slumpmässigt mellan inkomstgrupper och stadsdelar. En del stickprov i ytterligare bouppteckningsband har visat, att de insamlade anteckningarna kan anses utgöra en rättvis norm.

Av de undersökta bohagen tillhör ungefär hälften gårdsägare utanför stadens centrum, med boningshusen i regel av trä, en fjärdedel tillhör stenhusägare, främst på Stadsholmen, och resten är antecknad efter folk som saknar uppgift om fast egendom och väl i många fall är hyresgäster hos husägarna.

Först något om de olika bostadstyperna. På Stadsholmen och trakterna närmast den var husen tidigt uppförda av sten, ofta i fyra våningar och vind. Varje boningshus disponerades i regel av en enda familj, tjänarna inräknade. Eftersom det var kostsamt

och besvärligt att hålla varmt i flera rum med hjälp av de vedslukande och dragiga öppna spisarna, samlades ofta hela hushållet till både måltider och sömn i vardagsrummet, "stugan". Fester och umgängesliv försiggick däremot i "storstugan" eller "salen" en trappa upp. Så var fallet i västerås-biskopen Johannes Rudbeckius' hus vid Anders Siggeßons gränd på 1630-talet: "Vardagsstugan" i bottenvåningen var enkelt inredd med hyllor runt väggarna och en stolpsäng av ek. "Storstugan" i nästa våning var däremot mera påkostad och hade målade panel på väggar och tak, spis med omfattning av huggen sten samt målade fönsterrutor.

Under århundradets lopp infördes emellertid de bränslebesparande och värmande kakelugnarna, något som bidrog till att minska den frivilliga trångboddheten. Därmed kunde, som fallet var i Storkyrkans kyrkoherdebostad på 1680-talet, man, hustru och barn bo i sal och kamrar en trappa upp, medan gäster förmodligen inbjöds både till bostadsvåningen och tredje våningen. Tjänstefolket fick hålla till i kamrarna på fjärde våningen och i bottenvåningens "stuga" och "bagarstuga".

En mindre representativ bostad, t. ex. något av de tvåvåningshus som Storkyrkans kapellaner bebodde vid samma tid, kunde bestå av ett litet kök och en vardagsstuga med spis, bakugn och himmelssäng i bottenvåningen samt en stuga och en kammare en trappa upp.

I stenhusen på Stadsholmen försökte man dessutom, för att spara på den dyrbara tomtmarken, samla så många utrymmen som möjligt inom samma väggar. På vinden inrättade man t. ex. ett visthus och kanske också ett hönshus, och i bottenvåningen lades en bagarstuga.

Utanför stadens centrum, på malmarna och i "förstäderna", behöll bebyggelsen länge en ganska lantlig prägel, med många timrade trähus samlade till större och mindre gårdar. Ett gott exempel ger en gård på västra Normalm, som inventerades år 1654. Den var tydligen uppdelad i mangård och fägård. Mangården innehöll ett boningshus i två våningar, badstuga, brygg-hus, pump, en bod vid porten och en liten bod mellan badstugan och brygg-huset. I fägården fanns svinhus, fähus, stall, källare, köl-na, en bod vid kölnan, en liten ölbod och en dubbelport. I

jämförelse med gårdens övriga utrymmen är boningsrummen fåtaliga och består av en vardagsstuga och två kammare.

Många gårdsägare nöjde sig med en stuga och en kammare. Det finns visserligen exempel på att en manbyggning på malarna kunde innehålla två stugor i bottenvåningen och två nattstugor i den övre, såsom hos vinskänken Abraham Slickert år 1647 och i kapten Esbiörn Bengtsson Stallknechts gård på Ladugårdslandet tjugo år senare. Men förmodligen har den mindre välbärgade delen av stadens befolkning under vinterhalvåret trängt ihop sig så många som möjligt i närheten av vardagsstugans spis. I gengäld lockade sommarvärmen dem säkerligen att sova i nattstugor och oeldade kammare på vindar och bodloft, liksom man gjort på landet ända in i nutiden.

Hur skall man nu tänka sig att stockholmare på 1600-talet möblerade sin bostad? Detta hänger givetvis ihop med ägarens ekonomiska resurser. I den lägsta inkomstgruppen befinner sig t. ex. tjärvräkaren Erik Hindersson, som äger en gård vid Katarina kyrkogata. Här antecknar boutredningsmännen år 1677 endast tre kistor, ett bord och en fällbänk, och inga andra sängkläder än dem som barnen använde och som "bestodo af gamla Paltor".

Boet efter stadens båtsman Hans Persson Lustig i en gård vid Jungfrugatan på Ladugårdslandet innehåller 1668 följande möbler: ett bord, två stolar, en bänk, en fällbänk, ett hörnskåp och en trasig spegel. Till bänkarna hör två dynor och ett bänktäcke. Liknande torftiga möblemang möter vi bl. a. hos sådana yrkesutövare som åkare, järnbärare, sågare och sillpackare. Frånvaron av sängar i de citerade bohagen kan förklaras dels av att fällbänken gjorde tjänst som säng, dels av att bostaden möjligen innehållit någon väggfast säng, som inte räknats till lösöret.

Söker vi oss en smula uppåt på inkomstskalan kan vi besöka Mikael Skeppares gård på Ladugårdslandet. Boningsrummen består här av en stuga och en kammare och möblemang utgörs av två sängar med pallar framför, tre bänkar och en fällbänk, två bord med två stolar framför det ena, ett skåp, en vagg, en kista av furu och en av ek, samt två speglar med förgyllda ramar och några böcker. Därtill kommer den textila inredningen: 16

alnar grönt tyg att hänga på väggen och lägga på borden, gröna sparlakan (omhängen) kring sängarna, klädsel till barnvaggan och en bänkdyna.

Trots att några stolar, ofta klädda med rött skinn, är en vanlig post i bouppteckningarna efter köttmånglare, hökare och diverse hantverkare i ungefär samma situation av ekonomisk trygghet utan överflöd, finns dock ännu under 1600-talets senare hälft exempel på hem alldeles utan stolar. Jakob Eskilsson köttmånglares änka efterlämnar åt sina minderåriga barn år 1667 en gård på Söder med åtta kistor, två skåp, ett ekbord som kan dras ut, en gul furusäng med skåp, svart krans och grönt omhänge, samt tre fållbänkar, fem bänkdynor och trettio bänkkäden. Mängden av bänkkäden talar för att gården kan ha varit inredd med så många väggfasta bänkar, att man inte haft behov av stolar.

En ganska typisk lågborgerlig inredning beskrivs i den kombinerade vardags- ochorstugan i en gård på västra Norrmalm 1654. Stugan har dekorativa målningar på väggar och tak och flera väggfasta möbler. Till dessa hör två väggfasta bänkar framme i stugan med pallar framför, två bänkar vid dörren, en grön inbyggd säng med två gröna hyllor omkring, en handkläsrulle (för en långhandduk) vid dörren och en grön kappstol (ett slags klädhängare). Rummet innehåller dessutom en öppen spis och en bakugn, ett ekbord med svarvade ben och pall omkring, ett grönt skåp med två dörrar samt en fållbänk med pall under och omslagbart ryggstöd.

I denna beskrivning framträder särskilt tydligt, hur den gröna färgen ibland kan dominera i de enklare borgarhemmen. Eljest bygger inredningens färgskala oftast på de ofärgade ek- eller furumöblerna, med ett enstaka skåp eller en säng målad i grönt, en svart kista, gröna sparlakan och brokiga bänkdynor samt röda skinnstolar.

Till samma inkomstgrupp som de ovan nämnda småborgarna hör en del sådana yrkesmän som skrivare och kamrerer. Trots att deras ekonomiska resurser inte överstiger den förut omtalade Jakob köttmånglares, bär deras möblering tydliga spår av att försöka efterlikna den som förekom i förnämre kretsar. Bouppteckningen efter amiralitetskamreren Olof Persson Lindeblads

Vermeer van Delfts Vinprovet får i brist på samtida svenska bilder illustrera en del av de för 1600-talets stockholmska borgarhem typiska inredningsdetaljerna, t. ex. det målade glasfönstret och de lösa kuddarna på bänk och stolar. Frånvaron av mattor och gardiner framgår också tydligt av bilden. Golvets dekorativa rutor motsvaras i svenska förhållanden av bräder eller grå kalkstensplattor.

hustru upptar bl. a. ett ekskåp inlagt med valnötsträ, en linnepress, tolv stolar med rött läder, ett valnötsschatull, en spegel, ett urverk och tjugotre tavlor, skilderier och konterfejer.

En man vars bohag inte heller kan bedömas efter hans inkomster är fäktmästaren Hans Jakob Itzstein, död 1678. Dennes förmodligen rörliga liv återspeglas i bouppteckningens fyra koffertar och fyra stora landkartor. Hans intressen för en ståndsmässig inredning spåras i sådana detaljer som tre gröna fönstergardiner (en ännu mycket sällsynt inredningsdetalj i borgerliga

hem), ett stort konterfej av Lazarus' uppståndelse och en spegel med en gardin av tryckt lärft, allt högt värderade saker. "Ett litet instrument av trä varpå presenteras ett dödshuvud med den inskrift Memento mori" påminner oss om 1600-talets smak för det makabra. Att han också delade sin tids intresse för kuriositeter visar oss innehavet av "en bondekalender på en lång käpp", dvs. en runstav.

Om vi nu flyttar oss vidare uppför den ekonomiska skalan möter vi ett borgerligt toppskikt, som består av förmögna vinskänkar, handelsmän, guldsmeder, rådmän, borgmästare, m. fl. Därmed rör vi oss bland ägarna till de flervåniga stenhusen i stadens centrum och i många fall med trädgårdar eller malmgårdar på Söder och Kungsholmen. I denna miljö är möblerna oftare än i de mera anspråkslösa hemmen av ek och prydda med sniderier eller inläggningar av svart trä. Rådman Bengt Månssons nya säng med tillhörande skåp, allt av skulpterad ek, värderas 1667 högre än t. ex. sågaren Knut Matssons hela bohag och gård i Smala gränden vid Gamla bron på Ladugårdslandet. Eftersom det är fråga om hem med långt flera rum än i de lägre inkomstgrupperna blir också själva mängden av möbler betydligt större i dessa bouppteckningar.

Den textila utrustningen är naturligtvis också rikligare. Väggarna täcktes inte bara med kläde, utan också med vävda tapeter och i enstaka fall med gyllenläder. Som ett tecken på sorg efter ett dödsfall kläddes gärna vardagsstugan helt i svart, dvs. med svart tyg på väggarna, kring sängen och på borden, såsom i den "nedre stugan" hos Rosina Grill i hennes stenhus vid Hornsgatan 1667. En detalj som särskilt tydligt annonserade sin ägares välstånd är sängarnas kostbara sparlakan av dyrbara tyger med silkesfransar och annan grannlåt. Men till allt detta kommer en stor mängd prydnadssaker av olika slag, som gör att man ofta får intryck av nästan överlastade interiörer. Den småborgerliga, lugna färgskalan är övergiven hos de förmögna borgarna. Här uppträder i stället en blandning av brokiga, randiga, blommiga, blåa, röda, gröna och violetta textilier på väggar och möbler, som tillsammans med porslins- och fajansfat, tennstop, mässingskronor och lampetter, målade tavlor och kopparstick, statyetter, pape-

gojor i burar och förgyllda urverk och blompottor kommer den sentida betraktaren att dra efter andan och rikta blicken mot golvet. Detta bör ha varit rummets lugnaste punkt, av skurade bräder eller sten. En sak som nämligen alldeles saknas i de borgerliga bouppteckningarna under 1600-talet är mattor. Kanske har man här, som hos allmogen, strött hackat enris över golven, åtminstone till helgerna, men därom kan bouppteckningarna inte lämna besked.

Metoden att drapera väggarna med tyg används också i de ännu populära badstugorna. Italienaren Magalotti som besökte Sverige år 1674 berättar, att de offentliga badhusen invändigt var beklädda med vitt linne. De i flera bouppteckningar antecknade "badstugukläderna" har väl kunnat bredas ut både på väggar och lavar. (Mera anmärkningsvärd är den ibland förekommande posten badstuguskjortor och badstuguförkläden, som möjligen antyder, att man inte varit helt avklädd under svettbaden.)

Intresset för att pryda väggarna med tavlor fanns hos både rika och fattiga, fastän de sistnämnda oftast fick nöja sig med tryckta papperstavlor. Barberaren Hans Pahl ägde visserligen år 1668 endast en lågt värderad gård i kvarteret Svärdfisken på Norrmalm och var skuldsatt upp över öronen, men han efterlämnade en ganska storartad konstsamling som bestod av elva stora landskapstavlor, ett konterfej av kung Karl och ett av Erik Oxenstierna, flera tavlor och kopparstycken, samt åtta sköna bilder av alabaster. För sin yrkesutövning hade han fyra barbearstolar, två klädda med rött och två med svart skinn, två rundspeglar och, förmodligen som en extra dragningskraft på kunderna, en spegel som presenterade tjugofem ansikten.

Av de tavlor som nämns i bouppteckningarna förekommer en del med religiösa motiv, såsom "ett skilderi om Mariae bebådelse", en tavla om Emaus eller en med Johannes döparens huvud. En och annan har blomster- eller jaktmotiv eller föreställer "nakna beläten". Den vanligaste gruppen är emellertid porträtten, konterfejen, mycket ofta av kungliga personer.

Efter borgaren Erik Eriksson antecknas t. ex. 1669 åtta skilderier av åtskilliga kungar, skräddarmästare Niklas Andersson har "sex små kungliga skilderier" samma år, kassören Lars

Mahlörts hem innehåller 1679 "tolv tavlor av forna kungar" och byggmästaren Johan Laban är 1690 ägare till "åtta konterfej, tolv papperstavlor, två kungliga konterfej och en stor tavla med tretton konterfej på". Bouppteckningen efter kyrkoherden Laurentius Mattias Miliander 1674 upptar såväl konterfejer av Karl X och hans drottning som av salig kyrkoherden själv. Att man också haft målade glastavlor i fönstren framgår av glasmästaren Claes Köpers bouppteckning 1675, där tio målade glastavlor är upptagna. Tavlor av gyllenläder förekom också, t. ex. "doktor Lutheri skilderi tryckt på gyllenläder", men är inte vanliga.

Den främsta nyheten inom heminredningen under 1600-talet var övergången från bänkar till stolar. Under det föregående århundradet hade stolar tillhört enbart de allra högsta samhällskretsarna och även där varit mycket fåtaliga. Sittplatserna hade bestått av fasta eller fristående bänkar längs väggarna. Dessa bänkar var av olika slag, dels enkla säten med eller utan fast eller vändbart ryggstöd, dels kistbänkar som utgjorde en kombination av kista och bänk, dels fällbänkar vilka i likhet med senare tidars dragsoffor användes både som sittbänkar och sängar. Under 1600-talet trängdes bänkarna undan av stolar och detta desto snabbare ju större de ekonomiska möjligheterna var. I den enkla gården i stadens utkanter kunde man, som vi förut sett, ännu efter 1600-talets mitt nöja sig med bänkar, men i stort sett har de försvunnit ur stockholmshemmen omkring år 1700. Sittbänkar nyttjades visserligen ännu under 1700-talet, men då inte i hemmen utan i vissa offentliga samlingslokaler, såsom rådstugor och vinkällare. Vinskänken Anders Gentes bouppteckning innehåller t. ex. år 1707 sju "källarbänkar" och en kistbänk.

Den enda bänktyp som levde kvar i hemmen under 1700-talet var fällbänken. Denna praktiska kombination av sitt- och sovplats, senare också av bord och sovplats, utgjorde fram till århundradets senare del en dryg tredjedel av stockholmarnas sovmöbler. Att döma av dess placering i kök, pig- och drängkammare samt barnkammare användes den huvudsakligen av barn och tjänstefolk.

Stolarnas segertåg avspeglar sig bl. a. i tullräkenskaperna, där man ser att de utgör den dominerande delen av möbelimporten

under 1600-talet. Under år 1637 infördes till Stockholm 510 "spanska stolar", 181 gröna stolar, 12 linnepressar, 5 bord, 11 skåp och 5 sängar. År 1640 är sammanlagda antalet stolar 643, och 1645 importerades 80 stycken klädda med kläde, 352 stycken klädda med läder och 407 gröna stolar. Med spanska stolar kan möjligen avses klädda stolar, eftersom de spanska stolarna mycket tidigt kläddes med skinn eller sammet på sits och ryggstöd.

Möblerna kom huvudsakligen från Amsterdam och Danzig, men också från de övriga nordtyska sjöstäderna och från Frankrike. "Danzigerstolar" och "holländska stolar" återkommer ofta i bouppteckningarna. Av journalerna som Stockholms stad förde över sin särskilda tull framgår till exempel att det huvudsakligen är från Danzig som de gröna stolarna kommer. Utom stolar importeras "hollandsskåp", nattstolar, en och annan dyrbar pratsäng samt stora mängder av kramvaror, såsom tavlor, kopparstick, speglar, fågelburar och leksaker, glas och fajans m. m.

Även om de flesta av stockholmarnas möbler beställdes hos stadens snickare, köptes alltså en hel del av dem färdiga från tillverkningsorter och försäljare i utlandet. Men även i Sverige existerade redan en viss produktion av färdiga möbler för avsättning inom och utom landet. Alster från den redan på 1600-talet blomstrande möbeltillverkningen i Lindome i Halland kan visserligen inte spåras i Stockholm, men det är möjligt att färdiggjorda sängar och stolar kommit till huvudstaden från Nord-sverige. Lågt värderade "hälsingesängar" och även "norrlands-sängar" är nämligen en relativt vanlig post inom alla inkomstgrupper, och motsvarande benämningar på stolar förekommer i adliga bouppteckningar. Hittills har jag dock i arkivalierna endast påträffat få uppgifter om en sådan handel med färdiga möbler. Så nämns t. ex. i tullhandlingarna för exporten från Gävle år 1620 tre stycken "norrbottenssängar" och 1637—38 sexton stycken.

Den borgerliga möblering som jag i det föregående har försökt att ge en bild av tog främst sina mönster i motsvarande miljöer i Nordtyskland och Holland. Den holländska möbelkonsten spelade ju också under denna tid en mycket stor roll för det övriga Nordeuropa. Förmedlare av nyheterna blev väl främst snickarna samt de många köpmän, som gjorde sina handelsresor till och i

många fall också härstammade från nordtyska och holländska städer. Ett visst inflytande från de anspråkslösare adliga hemmen förekom väl också. Men högadeln utvecklade efter det vinstgivande trettioåriga kriget efter franskt högaristokratiskt mönster ett sådant överdåd i fråga om förgyllning, ädelträ och dyrbara tyger, att det låg utanför möjligheternas gränser även för en förmögen borgare att efterlikna det. I den borgerliga heminredningen i Stockholm kom inflytandet från franskt och engelskt möbelhantverk att göra sig gällande först under 1700-talet.